

Sait Çetinoğlu: Savaş Sonrası Osmanlı Basınında 1915 soykırımı (1918-1919)

Posted on 29/05/2016

Kasım 1918'den itibaren İttihat ve Terakki (İT) kabusu ve baskısının bir dereceye kadar kalkmasının üzerine gazeteler biraz nefes alabilmeleri üzerine sessizliği[i] bozmuşlar ve kaybedilen savaş, savaşın sorumluları, savaş içinde yok edilen Ermeni halkı, 20. Yüzyılın ilk büyük soykırımı ve bu soykırımın sorumluları üzerine yazmaya başlamışlardı. Gazeteler İT döneminde cereyan eden katliamların yanında Soykırırında rolleri olan kişilerin ve İttihat ve Terakki Cemiyeti yöneticilerinin yargılanmasını isteyen birçok makaleler yayınlamışlardır.

Yazılarında samimi olanlarını ve bunların bir kısmının asıl amaçları Osmanlıyı (Türk ve Müslümanı) aklamak olsa da unutamayız.

Kemalist Tavır ve Mustafa Kemal Paşa'nın Minber Gazetesi

Savaş sonrası Osmanlı basına geçmeden önce Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal'in tavrının belirtilmesi önemlidir: M. Kemal'in Ermeni sorunu karşısında taktik bir tutum içinde olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Dönemin İç işleri Bakanı Fethi Bey'in (Okyar) sahip olduğu ve Paşa'nın da finanse ederek yazılar yazdığı Minber gazetesinde 9 Kasım 1918 günlü yazısı[ii] ve Ankara'ya geldiğinde şehrin ileri gelenleriyle yaptığı

konuşma[iii] ile Meclis'in açıldığıının ertesi günü 24 Nisan 1920 günlü Meclis gizli oturumundaki konuşması bunu doğrular niteliktedir[iv].

Paşa güçlendiğinde, inkar ve gizleme ön plana çıkacak ve bu tutum Türkiye Cumhuriyetinin resmi politikası olacaktır. İlk dönem yakın çalışma arkadaşı ve Kemalist dönemin ilk başbakanı Rauf Bey (Orbay), M. Kemal'in bu taktik tutumunu doğrular:

Rauf Bey'in naklettiği Kemal'in "Amerika, Fransa ve İngiltere'de de adam öldürmeler vesair cinayetler oluyor ve hiçbir millet itham olmuyor. Yalnız Türkler kendi ahalisinden sekizyüz bin kişinin katlinden sorumlu oluyor" sözlerinden, aralarında Ermeni Soykırımını gerçeğinin konuşulduğunu anlıyoruz.

Ancak Rauf bey, " Ermenilerin katledilip sürülmelerinin ise hükümeti ele geçiren küçük bir komitenin eseri olduğunu söyledi. Aynı zamanda Türkiye'de vuku bulan bu faciaların sorumlusunun ecnebi entrikaları olduğunu tekrar ve ısrarla ifade etti." Sözleriyle Kemal'in sorumluluğu, kaçak İttihat ve Terakki komitesine ve yabancıların "entrikalarına" bağladığını nakleder.

Mütareke döneminde bu konuda sorumlu olanların gazetelerinde Kemal gibi sorumluluğu İttihat ve Terakki komitesine yükleyen yayınlar devam eder. Patrik Zaven'in Exterminators listesinde yer alan soykırımı 1916 yılında temizleme olarak niteleyen, Kemalist dönemde Kemal'in yakın çevresinde yer alacak az kişiden biri olacak olan İttihatçı Yunus Bey (Nadi) sahibi olduğu 4 Kasım 1918 tarihli Yenigün Gazetesinde: "Artık bugün bütün vuzuhuyla [açıklıkla]anlaşmıştır ki memleket dört senedir başında üç beş kişiden ibaret bir kâbus taşımış ve haksız yere onların elinden ve uğrunda bu kadar belalara uğramıştır. Millî hissiyatımıza pek elim bir darbe indiren bu firarlarından bu küçük paşaları lanetle teşyi etmekten Uğurlamaktan] kendimizi alamıyor ve onların elleri ile kirlenen İttihad ve Terakki karşısında bugün en kati bir korku ve nefret ile ürperti içinde bulunuyoruz." Diye yazan Yunus Nadi, aynı gazetenin 9 Kasım tarihli nüshasında bu insanların tehcir ve taktik

(öldürme) suçlarından yargılanmalarının desteklediğini yazarsa da sonrasında yazdıklarını unutup, Ermeni Matosyan'ın matbaa ve kütüphanesine el koyarak [v] Soykırımdan nemalanacaktır.

Kamalistlerin etkinliğinden itibaren inkar ve gizlemenin ön plana çıkması komitenin kaçarken arşivi ve önemli belgeleri yok etmesi, kalan belgelerin ise araştırmacılara kapalı olması dönemin basının önemli kılmaktadır. Bunlara Osmanlı parlamentosundaki tartışmaları da ekleyebiliriz. Parlamentoda da önemli tartışmalar olmuş bunlar tutanaklara geçerek günümüze ulaşmıştır.

Türk gazetelerinden Alemdar, Vakit, Sabah, Akşam... ve mahkeme kararlarını yayınlayan resmi gazete niteliğindeki Takvim-i Vakayi gibi gazeteler, Komite ve soykırım suçlularının mahkemelerine oldukça yoğun ilgi göstermişler, verdikleri ayrıntılı haberler ve mahkeme tutanaklarının yayınlanması, Komite ile yerel unsurların işbirliğine dair önemli kanıtlar sunar. Bu yayınlarıyla bir anlamda tarihe tanıklık yaptıkları gibi, bu tarihi belgelerin günümüze ulaşmasını sağlamışlardır. Zira birçok konuda gazete koleksiyonlarından başka elimizde belge bulunmamaktadır. Mahkeme arşivleri henüz açılmamıştır.

Basında Adalet Talebi

Savaş sonrasında bir çok basın organları Soykırımla sonuçlanan Ermenilerin ölüm yolculuğu olan tehciri sayfalarında tartıştılar. Bunların başında Alemdar Gazetesi ve yazarı Ref'i Cevad Bey'in (Ulunay) yazıları gelir.[vi] Sabah Gazetesinden Ali Kemal'de[vii] İttihatçı komite üzerine bir çok yazılar kaleme almışlardır. Vakit, İctihad, Hadisat, tasvir-i Efkar... gibi gazeteler de Ermeni Soykırımı konusunu işlemişler ve adalet talep etmişlerdir.

Anılar- Tanıklıklar

31 temmuz 1916

Savaş sonrası Gazetelerinde, İttihat ve Terakki komitesi yöneticilerince bir çok Ermeni vilayetlerinde gerçekleştirdikleri katliamlara ve bunlara karşı açılan davalara dair yazılar ve haberlerin yanında dönemin şahitlerinin tanıklığına dair anılarına yer vermeleri bir çok yönden ve bir başka açıdan tarihe tanıklıktır.

Bu anılar arasında, Halep Valisi Mehmet Celal Bey, Ahmet Refik (Altınay) ve Hasan Amca (Çerkes Hasan) önemlidir.

Mehmet Celal Bey

Mehmet Celal Bey Soykırım sürecindeki tanıklıkları Vakit Gazetesinin 29 Kasım - 12 Aralık 1919 tarih aralığında yayınlanmıştır. Erzurum, Halep ve Konya valilikleri sırasında Ermenilerle ve devlet ile ilişkileri üzerine önemli bilgiler verir. Celal Bey Ermenileri Soykırım sürecinden çok önce Erzurum valiliği sırasında yakından tanımıştır. Erzurum'da iki yıl süren valilik görevine 31 Mart Vakasından sonra başladığını belirtir. Bu tarih 1909 Kilikya Katliamı sonrasına denk gelmektedir. Ermeniler ve Kürtler arasındaki en önemli sorunun Kürtler tarafından el konulan arazi sorunu olduğunu altını çizerek Hamidiyelerin Ermeni mülklerini gasplarına dair örnekler verir: Haydaranlı aşiretinin reisi Kör Hüseyin Paşa bu suretle beş-altı köyü istila etmişti. Ve Şah Hüseyin Beyzade Haydar Bey isminde bir zorba da koca bir kazanın büyük kısmını hâkimiyetine geçirmişti. Karakilise ve Beyazıt arasında, araba ile dört saatte kat edebildiğim büyük bir arazi, Hamidiye süvari alayındaki rütbelilerden birinin emlakına dahildi.

Celal Bey ayrıca "Vilayetin her tarafını dolaştım. Çadırlarda Kürt beylerine, köylerde Ermeni çorbacılarına misafir oldum. Erzurum vilayetinde bir-iki gün durup dinlenmediğim

bir nahiye yoktur... Hamallık, bekçilik etmek üzere İstanbul'a, İzmir'e giden Kürtler... [T]icaret için Rusya'ya, Amerika'ya giden Ermeniler... gibi tespitleri ile bölgedeki toplumsal duruma dair ip uçları sunar.

Erzurum'da iki sene devam eden memuriyeti sırasında edindiği izlenimlerden, gayrimüslim kavimler arasında bize en yakın olan ve bizimle beraber yürümeye en müsait bulunan kavmin Ermeniler olduğuna dair kanaatimi kuvvetlendirdi. Yargısını paylaşırken Erzurum Ermenileri arasında vatan düşüncesiyle kalpleri titreyen ve memleketin geleceğiyle ciddi alâkadar olan pek çok tüccar tanırdım. Bu adamların hiçbiri bugün hayatta değildir. İstisnasız cümlesi ya Erzincan'ın ıssız izbelerinde, veya Diyarbakır'ın dikenli çöllerinde elim ve feci surette terki hayat etmişlerdir. Sözleri bu yurtseverlerin trajik sonlarını paylaşır.

Ermeni fecaati ve bunun doğurduğu felaketler[in], cihan harbinin yarattığı güçlüklerden daha büyük olduğundan şüphe etmez. Osmanlı idaresinde Darphane müdiriyeti ve barurtçubaşılık vesaire gibi önemli ve emniyet gerektiren işleri yürüten Ermeniler hakkında tarihi şahit tutar: Tarih, bu hizmetleri üzerine alan Ermeniler arasında memlekette ihanet ve hiç olmazsa vazifesini suiistimal etmiş bir fert göstermiyor.

Savaş'ın başında Halep valiliği görevinde olan Celal Bey, [H]içbir hükümetin kendi tebaasını ve memleketin en büyük serveti olan insan sermayesini imha edebileceğine ihtimal vermiyordum.[viii] Sözleriyle Ermenilerin tehcir emrine inanamaz. Ve bunu, harbin zorunluluğundan olarak, Ermenilerin geçici olarak muharebe sahasından uzaklaştırılmak istenmesinden ibaret bir tedbir zanneder ve Der Zor'a sevk edilmesi talimatı gelen Ermenilerin sevkinden önce sevk ve iskan edilecek Ermenilere mesken yaptırılmak üzere merkezden fon ister. Bu fonun yerine, Muhacirin ve Aşair Müdürü[ix] unvanını taşıyan, fakat hakikatte Ermenileri çoluk çocuklarıyla sevk etmekle görevli bir memur gönderirler. Bu durum Celal Bey'in bypass edilmesidir.[x] Ardından Sevki gerçekleştirmeyeceği anlaşılan Celal Bey görevden alınır.[xi] Ermenilerin tehciri hakkındaki yazılı emri, vali sıfatıyla, Halep vilayetinde hiçbir Ermeni'nin zorla meskeninden çıkarılarak uzak yerlere naklini

gerektirecek bir kabahati olmadığını bildiğim için infaz etmedim. Bu itaatsizlik, Halep'ten Ankara'ya naklimi ve üç-dört gün sonra da Konya'ya gitmemi gerektirdi.

Celal Bey hala iyi niyetlidir. Durumu anlatabileceğini düşünerek İstanbul'a gider. İstanbul'da ikna edilerek geri gönderilirken Konya'daki Ermenilerin sevk edilmeme sözü aldığını zanneder. "Konya'daki Ermeniler de çıkarılacak ise, oraya bu gibi işleri yapabilecek başka bir adam göndermelerini söyledim. Çıkarmayacaklarını temin ettiler. Bu teminat üzerine, Konya'ya gitmek üzere trene bindim. Akşehir'e varışında, kasabadaki Ermenilerin evlerinden çıkarılarak sevk edilmek üzere istasyonda toplanmış olduklarını gördüm. İlgin ve diğer istasyonlarda da aynı hale şahit oldum. Bu bîçarelerin hepsini evlerine gönderdim. İlgin'da gördüğüm feci bir manzarayı ömrüm oldukça unutamayacağım: İstasyona sevk edilmiş ve günlerden beri tren bekleyerek açıkta bırakılmış olan, kadın, erkek, genç ve ihtiyar yüzlerce nüfus ortasında, kuyruk sokumu hizasından itibaren iki bacadan mahrum bir bîçare de vardı. Altına bir meşin parçası bağlanmış ve ellerine birer nalın geçirmiş, boynuna bir boyacı kutusu asmış olan bu zavallı, hayatını dilenmekle ve kundura boyamakla kazanıyordu. Maruz kaldığı muamelenin sebebini katiyen anlayamayan bu talihsiz de nakledilecekler ve kovulacaklar arasına dahil edilmişti." İki ayağı kuyruk sokumundan kesik Ermeni İttihadçılar için tehlikedir.

Celal Bey, kendi durumunu şu sözlerle özetler: Benim Konya'daki halim, elinde hiçbir kurtarma aracı olmadığı halde bir nehrin kenarında duran bir adamın haline benziyordu. Nehirden su yerine kan akıyor ve binlerce masum çocuk, kabahatsiz ihtiyar, aciz kadın, kuvvetli genç, bu kan akıntısı içinde hiçliğe doğru akıp gidiyorlardı. Ellerimle, tırnaklarımla tutabildiklerimi kurtardım ve diğerleri, zannederim bir daha dönmek üzere akıp gittiler. (...)

Konya'ya sürekli muhacir gelir ve ileriye gönderilmesi istenir: Haydarpaşa'dan gelen trenler her gün binlerce Ermeni getiriyor, Konya istasyonuna yığıyordu. Ve bunların daha ileri sevki için mütemadiyen İstanbul'dan emir veriliyordu. Ve ben, vagon verilmedikçe

sevkiyatın mümkün olamayacağını söyleyerek itiraz ediyordum. Şu hal haftalarca devam etti...

Sevklerin gecikmesi üzerine Muhacirin ve Aşair Umum Müdürü Şükrü Bey, Konya'ya gelir. Celal bey Sevk için gelenler arasında İttihat ve Terakki'nin siyasi temsilcisi Teşkilat-ı Mahsusa yöneticilerinden Hamal Ferit'de[xii] vardır. Artık Celal Beyin görevi bitmiştir.

Daha hareket ettiğim günün akşamında, Konya'da Ermenilerin sevkine memur olanlardan iki şahsın[xiii], istasyondaki Ermenilere "Babanız gitti, siz de gideceksiniz!" dediklerini İstanbul'da haber aldım! Şu felaketin önünü alabilmek için İstanbul'da mümkün olabilen her şeyi yaptım. Herkese müracaat ettim, hiçbir fayda elde edilemedi. Bilakis, "Sen kanaatini milli ülkeye feda etmedin!" diye hışma uğradım.

Çerkes Hasan Amca

20 Kasım 1916

Bir diğer hatırat Soykırım sürecinde, Cemal Paşa tarafından 4. Ordu mıntkasına sürgün edilen Ermenilerin sevk ve iskanında görevlendirilen Çerkes Hasan Amca'nın (Hasan Vasfi Kıztaşı) Alemdar Gazetesinde 19-28 Haziran 1919 tarihleri arasında yayınlanan anıdır. Ermeniler Hasan Amca'yı unutmamışlardır. 15 Mart 1961 günü Kadıköy'deki Osmanağa Camii'nde düzenlenen cenaze törenine sadece Hasan Amca'nın[xiv] gazeteci yakınları ve akrabaları değil, pek çok Ermeni de katılır. Törende dönemin Ermeni Patriği Karekin Haçaduryan yüksek sesle şunları söyler: "Ona minnet borçluyuz. Savaşta açlık ve sefaletten bizi kurtaran odur. O olmasaydı, biz de olmazdık." Hasan amca anılarında, İttihatçıların, Ermenileri Suriye'ye imha amacıyla sürdüğünü açık açık anlatır. Ancak anıların yayımlanması yarım kalır; Alemdar âni bir kararla anıları yayımlamayı durdurur. Tıpkı yıllar sonra 2005'te Hürriyet gazetesinin Talat Paşa'nın "kara kaplı defteri"ni yayımlamayı âni bir kararla yarıda kesmesi gibi.[xv]

Halep'e gittiğinde hasan Amca gerçekte yüzyüze geldiğini itiraf eder: İttihat ve Terakki hükümetinin bu millet [Ermeniler] hakkındaki, ilk duyduğumda inanmadığım ve abartıldığını düşündüğüm karar ve icraatı, artık duyulmuştu... Otelden, Halep'te ikâmet eden ablamın evine giderken, evvelce pek de inanmak istemediğim, çoğunlukla Ermeni dostlarımın olaylar hakkındaki endişe ve şikâyetlerini abarttığını düşündüğüm bu kanlı tablo, zihnimde bir mutlak gerçek gibi canlanmıştı.

Görevini Memleketinden tehcir edilen ve her düştüğü fena vaziyetten ikinci fena bir hale düşürülen bu biçare insanlara yardım olarak tanımlar. Gördüğü manzara karşısında şaşkındır: Bu dağlar, yaratılış tarihinden beri bu derece vahim sefalet taşımamış, görmemiştir. Dört gün devam eden bu seyahat, bana insan denilen mahlûkun ne derece yırtıcı, ne derecelere kadar dayanıklı olduğunu o kadar kati gösterdi ki; korktum, insan soyuna mensup olmaktan utandım.

İnsanlar çok kötü duruma düşürülmüştür: Mide ve ihtiyaç ıstırabı, insan doğasında ne iğrenç tabiatlar doğuruyor. Hemcinsinin, ot, leş, kendi evladını yediğini görmekten, işitmekten insanlık ne hisseder? Bu duyguyu ve tesiri hangi kelimelerle izah eder! Hasan amca Ermeni muhacirlerin hergün kitleler halinde ölümüne şahit olur. En basit bir hastalık kitleler halinde ölüme neden olduğunu kaydeder: çünkü hiçbir ilaç ve tıbbi müdahale olanağı yoktur.

Aram Andonyan'ın Der Zor tasvirlerini geçen tasvirleri okuyucularıyla paylaşır: O gece kırdan yatmayı tercih etmiştim. Kalamadım. Bitlerin boğduğu bir çocuğu burada gördüm. Tırnakların diplerinden itibaren masumun bütün vücudunu istila eden bu murdar milyarlarca mahlûk, cenâzesinin üzerini bir iğne batırılacak yer bırakmamak şartıyla örtmüştü. Bir çınar ağacının gövdesine yaslanarak, sabahı yapmağa çalıştım. Bir türlü gözlerimi kapayamıyordum.

Hasan Amca, az zamanda çok fazla kişiyi kurtarmak için olağan üstü gayret sarf ederek,

üstelik birçok idari engelle rağmen azımsanmayacak Ermeni sürgünlerini güvenli yerlere ulaştırır, onlara karınlarını doyuracak is olanakları yaratır. Ücret ancak bir somun ekmektir.

Ancak İstanbul bunlardan hoşlanmamıştır. Hasan Amca'nın deyimiyle komite, Ermeni milletinin iskânını ve hayatlarını kazanmalarını temin etmeyi değil Temizlemek suretiyle bu işin hallini tavsiye ediyor. müdahale gecikmez:

Dahiliye Nezareti de aynı zamanda, eski bir katil emri tekrar vilayete göndermişti:

“Dâhiliye Nezâret Emri Tehcir edilen Ermeni muhacirlerinin iskânı işi Hükümet-i Mülkiye'ye [idareye] aid görevlerdendir. Ordu Kumandanları'nın bu işe müdahaleleri geçerli değildir. Bu nedenle, bir Ermeni muhacirinin bir kazadan diğer kazaya nakl edilebilmesi ancak Dâhiliye Nezâreti'nin emir ve izniyle mümkündür.”

Hasan Amca'nın anıları burada sonlanır. Sansür işbaşındadır.

Ahmet Refik (Altınay) Bey

Son anı 17 aralık 1918-13 Ocak 1919 tarihleri arasında İkdâm Gazetesinde İki Komite İki Kıtal başlığıyla yayınlanan Ahmet Refik Bey'in[xvi] (Altınay) anılarıdır.

Meşrutiyetin bir yanılsama olduğunun altını çizen Ahmet Refik'in , 10 Temmuz hadisesinden beri memleketin başından idare-i örfiyye [Sıkıyönetim] eksik olmamıştı. Meşrutiyet, lafzan mevcuttu. Kanûn-i Esâsı [Anayasa] hemen her icrâatta pây-mâl ediliyordu [çiğneniyordu]. Hükümet adalete ve kanuna yaklaşmıyordu; esasen mevcudiyeti gayr-i kanunî ve gayr-i meşruydü... Sözlere dönemi özetler.

Ahmet Refik, Ermeni Soykırımında Teşkilat-ı Mahsusa'nın rolünün altını çizer: Harbin hidâyetinde [başlangıcında] Anadolu'ya İstanbul'dan bir çok çeteler gönderilmişti. Bu

çeteler, mahbesten [hapisten] çıkarılan katillerden ve hırsızlardan mürekkebdî [toplanmıştı]. Bunlar Harbiye Nezareti meydanında bir hafta talim görürler, Teşkilat-ı Mahsusa marifetiyle Kafkas hududuna gönderilirlerdi. Ermeni mezaliminde en büyük cinayetleri bu çeteler ika' ettiler [yerine getirdiler].

Hiç bir zamanda Osmanlı milleti kendi efradı tarafından bu derece zalimane bir gadre uğramamıştır. Hiç bir devirde Osmanlı Devleti dört beş zorbanın şekaveti yüzünden bu merteye acıklı bir felakete giriftar olmamıştır [düşmemiştir] . Diye sözlerine başlayan Ahmet Refik, 3 Ekim 1915 tarihindeki Eskişehir'i tasvir eder. İstanbul için işgal tehlikesi belirlemiştir. Saray ve Hükümet Anadolu'ya çekilmektedir. Doğaldır ki yeni yaşam alanları için Ermeni mülkleri tahsis edilir:

Hazine-i Hümayun [Sultan'ın hazinesi] çoktan Konya'ya taşınmış... İstasyon civarındaki zarif Ermeni evleri bomboş. Servetiyle, ticaretiyle, faikiyet [üstünlük] gösteren bu unsur, hükümetin emrine tâbi olmuş, evlerini boşaltmış, Eskişehir'in yukarı mahallelerine çekilmiş, şimdi bütün boşalan evler, kıymetdar halıları, zarif odaları, kapanmış kapılarıyla, adeta firarilerin teşriflerine muntazır.

Eskişehir'in en mutena evleri İstasyon civarında. Bu binalar, Almanların henüz duvarları badanadan mahrum, dışı bile sıvanmamış mektepleri Sultan Mehmed-i Hamis'e [V.Mehmet], cesim bir Ermeni konağı şehzadegana [şehzadelere] , Sarısu köprüsi civannda kanarya sarısı renginde yan yana İki Ermeni evi Talat Bey'le yâr-ı gaarı [can dostu] Canbulat Bey'e, içeride Ermeni mahallesinde muhteşem bîr Ermeni köşkü Topal İsmail Hakkı'ya, İstasyon'a yakın, oturmaya salih [uygun] bütün evler İttihad'ın en mühim ricaline [mevkilere] tahsis olunmuş.

Ardından techir başlamış Ermeni sürgün kabileleri Eskişehir tren istasyonuna ulaşır. Bir sabah, Eskişehir İstasyonunda me'mûlün [beklenenin] harici bir manzara görüldü... Şimdi çıkanlar; çocuklardan, kadınlardan, ihtiyarlardan, genç kızlardan mürekkep bir kabile idi.

Bu ufak kabile o kadar hazin, o kadar elîm bir manzara ifade ediyordu ki, yumuk kollarıyla annesinin arkasına sarılan, Haziran güneşinin ateşleri altında, aç ve terler içinde, boyunlarını bükerek uyuyan yavruların hali yürekleri parçalayacak derecede idi. Acaba hepsi bu kadar mıydı? “Konya’ya gidecekler!” deniyordu; fakat ceplerinde on para şimendifer bavulu yoktu. Hepsi de fakir, bedbaht köylülerdi. İstasyonda parmaklığın önünde, ihtiyar bir kadın, kucağında sarışın, mavi gözlü, beş altı yaşında bir kız, yarımında bir erkek çocuğu, boyunlarını bükmüş oturuyorlardı. Sordum: asker ailesi imiş, babaları askere alınmış. Anaları ölmüş. Bu iki talihsiz öksüzü kendi büyütüyormuş, kızın adım sordum.

— Siranoş!

Zavallı masum, elinde bir kuru ekmek, suya batırarak yiyordu.

Hastalıklar ölümler gelmekte gecikmez: Hemen her, gün, Eskişehir Ermeni mezarlığına, önde papaz, arkada bir kaç fakir aile, ya çocuklarından birini, veya ihtiyar babalarını gömüyorlardı. Fakat bu defin, sessiz ve sade oluyordu. Ne bir çan sadası dostlarını topluyor, ne bir ilahi zembereği [nağmesi] ruhları huşua davet ediyordu. Bu felaket kalpleri yaralıyordu. Bir gün, karı koca, iki Ermeni, konuşarak gidiyorlardı. İki de me’yusdu [ümitsiz]. Fakat erkeğin me’yusiyeti daha ziyade idi. Kadın zevcini [eşini] tesliyeeye [teselliye] çalıştı:

Ne yapalım, Allah büyük. Elbette bizi gözetir.

Dedi. Erkek birdenbire kızdı, kadına sert bir nazarla baktı:

Halâ Allah mı diyorsun? Allah nerede? Allah var mı? Varsa bu hal ne?

Diye bağırdı. Dereye doğru ilerliyor, yırtık kolunun yeniyle gözlerini siliyordu...

Nihayet bir gün, meş'um [uğursuz] bir emir geldi: Eskişehir de tahliye edilecekti...

Ertesi gün Eskişehir'in bîçare aileleri, ellerinde birer sepet, kollarında paltoları, hayvan vagonlarına bindirilirdi. Ermeniler, Gözleri yaşlarla dolu, kalbleri müteheyyiç [heyecanlı], asırlardan beri sevdikleri, oturdukları, yaşadıkları evlerini, çiçekli bahçelerini, muazzez [şerefli] hatıralarını bıraktılar, Eskişehir'in güzel ufuklarına... tarihî beldeye veda ettiler; Konya ovasını kuşatan dağlara, Pozantı'nın yalçın geçitlerine, Elcezire'nin ateşin çöllere, açlığa, sefalete, perişanlığa, ölüme doğru gittiler..

Ahmet Refik Kurtarmak için çareler arar lakin fazla bir etkisi olmaz, bu çabalarının bir kısmını şöyle özetler:

Bu masum halkı kurtarmak için hiç bir vesile yok muydu? Eskişehir'deki Alman rahiple görüştüm. İstanbul'a bir telgraf çekmesini, hiç olmazsa, Avusturya sefiri vasıtasıyla Katolik Ermeniler için müsaade almasını söyledim. Kabul etti. Ertesi gün İstanbul'dan gelen bir emirde, Katolik Ermenilerin, asker ailelerinin, şimendifer kumpanyasında müstahdem olanların kalabilecekleri beyan ediliyordu. Bu emir bir çok aileleri kurtardı... İçlerinden bir kısmı müslüman olmak istiyor, hükümet kabul etmiyordu.

Ahmet Refik talanın da şahididir: Sahipsiz kalan evler güya polisler tarafından muhafaza olunuyordu. Halbuki geceleyin halılar ve davarlar, kıymetdar eşya kamilen çalmıyordu. Aynı hal İzmit' in, Adapazarı'nın tahliyesi esnasında da vukua gelmiş, eşyalar çalındıktan sonra izi belli edilmemek için evlere ateş de verilmişti.

Ermenilerin kabusu Teşkilat-ı Mahsusa'nın marifetlerini ayrıntılandırır: Ermenilerin en ziyade korktukları, Pozantı idi. Orada. çetelerin hücumu kalblerini titretiyordu. Bunlar hangi çetelerdi? İttihat hükümetinin Turan siyaseti, İslam İttihadı namına Kafkasya'ya gönderdiği çetelerdi

Bunlar Teşkilat-ı Mahsusa marifetiyle gönderilen çete reisleriydi. Hususıyla Halil'in gazâsı daha büyüktü. Bu mücahit mebus Sûdi Bey'in çetesi Ardahan'a girdiği sırada o da Artvin'e gitmiş, bu güzel beldede yaşayan mesut Ermenileri perişan eylemişti. Bu felaketi daha Ulukışla'da bulunduğum zaman işitmiştim. Bir Alman gazetesinin muhabiri menfur çeteler cinayetlerinden nefret ediyordu:

Görseniz, diyordu, ne zalimane hareketlerde bulundular! Lanet olsun, bir daha bu adamlarla yola çıkmaya! Ne İslam, ne Hıristiyan, hiç bir şey tanımıyorlar.

Bunlar Teşkilat-ı Mahsusa marifetiyle gönderilen çete reisleriydi. Hususıyla Halil'in gazâsı daha büyüktü. Bu mücahit mebus Sûdi Bey'in çetesi Ardahan'a girdiği sırada o da Artvin'e gitmiş, bu güzel beldede yaşayan mesut Ermenileri perişan eylemişti. Bu felaketi daha Ulukışla'da bulunduğum zaman işitmiştim. Bir Alman gazetesinin muhabiri menfur [iğrenç] çeteler cinayetlerinden nefret ediyordu:

Görseniz, diyordu, ne zalimane hareketlerde bulundular! Lanet olsun, bir daha bu adamlarla yola çıkmaya! Ne İslam, ne Hıristiyan, hiç bir şey tanımıyorlar.

Günler süren sevkıyatı, çeşitli illerden gelen zavallıların Eskişehir'den geçişini izler gözleri meçhule giden kurbanların gidiş istikametinden çeviremez. Gözlerim, bî-ihiyar [kendiliğinden] şimendifer yoluna, mor dağlarla nihayetlenen, ağaçları sararmış kırlara in'itaf etti [döndü]. Bir zamanlar burada, soğukta, gecenin karanlıkları içinde yatan, uyuyan, ağlayan, korkunç rüyalar gören aileleri düşündüm. Şimdi kim bilir, nerelerde, hangi dağda, hangi çetenin gaddar pençelerinde kurban olmuşlardı? Zavallı Siranoş, güzel masum, sen nerelerdesin?

Gazeteler

Savaş sonrası Osmanlı Basını 1915 soykırımının tesbiti ve tanınması bakımından son derece önemlidir. Tarihsel coğrafyalarında yaşayan halkların Soykırım sürecinde yok edilmesi, o coğrafyada yaşayan diğer halklar tarafından suçluluktan dolayı unutulmaya terk edilerek hafızasında bir iz bırakmasa da, Gazetelerin bunlara ilişkin yayınlarıyla tarihin hafızasına bu izi kazıdıklarını söyleyebiliriz.

Savaş sonrası hükümetlerin çoğunun İttihatçı olduğunu gözden uzak tutmamamız gerekir. Bunun yanında sansür de devam eden bir baskı aparatıdır. Zaman zaman gazeteleri kapatmakta yada yazıların veya haberlerin bazı bölümleri sansür edilerek kesilmektedir.

Dönemin yargılamalarına destek teşkil eden belge ve bilgilerin farkına varmamızda Savaş sonrası basının önemli rolü olduğunu görüyoruz. İttihat ve Terakki Merkezinde yapılan aramada çok fazla sonuç vermese de burada iki önemli belge ele geçirilmiş olduğunu gazetelerden öğreniyoruz:

11 Aralık 1918 tarihli Sabah gazetesi bu belgelerin Talat tarafından Malatya'ya gönderilmiş telgraflar olduğunu açıkladı ve içeriklerini yayınladı. Telgrafta Talat kesin bir ifade ile maddi ve manevi sorumluluğu bana ait olmak üzere Ermenileri imha ediniz demekteydi.

İki gün sonra Fransızca yayınlanan Le Spectateur d'Orient ve Renaissance gazeteleri Sabah'ı takip ettiler. Yenigün gazetesinde Yunus Nadi, Sabah editörünü ayıplayarak, yayınlanan belgenin "uydurma" olduğunu yazdı. Bunu 14 Aralık'ta Sabah'ın belgelerle ilgili verdiği bilgilere sahip çıkan "Yenigün'e Cevap" başlığı ile yayınladığı sert cevabı takip etti.

11 Aralık 1919 tarihli akşam gazetesinde Bahâeddîn Şakir'in damadı ve harbiye nezâretinde müşavir avukat Ahmed Ramiz'in evinde belge saklandığı şüphesi ile yapılan aramada

İttihad ve Terakki'nin merkezinden kaybolduğu tahmin edilen bir bavul evrak ele geçirildi.¹²² Bu belgeler dört gün sonra mahkeme yetkililerince açıldı ve içlerinde İttihad ve Terakki'nin üst düzey yöneticilerinin imparatorluğun Ermeni nüfusunun imhası meselesini konuştukları oturumların kısmi tutanaklarının bulunduğunu okuyoruz.

12 Aralık 1918 tarihli Zhamanak, Gazetesinde, Savaş döneminde Erzurum'da vali görevinde bulunan Hasan Tahsin (Üzer) de bu yola başvuranlar arasındaydı. 11 Aralık 1918'de komisyondaki ifadesi öncesi, "ben sorulara belge ve ispatlarla cevap vereceğim" diyerek kendisine yönelik suçlamalara belgelerle cevap vermeye çalıştığı yazılıyordu. Gerçekten de Vali Tahsin'in komisyona sunduğu bir belgeye göre, Tahsin, 10/23 Mayıs 1915 tarihinde kendisine Erzurum Ermenilerini tehcir etmesi için tamim yollayan Dâhiliye Nazırı Talat Bey'i bu işten vazgeçirmeye çalışmaktaydı. Gelen emrin ertesi günü Talat'a yazdığı cevapta devlete sadakatlarmaya kefil olduğu Erzurum Ermenilerinin sürülmesi kararından vazgeçmesini istemektedir. Tahsin'e göre, bölgesindeki Ermenilerin düşmanla işbirliği yaptıkları vb. iddiaları asılsız olduğu gibi, böyle bir tehcir savaş açısından da kötü sonuçlar yaratabilecektir: Ermenilerin şevki casusluk ve ihtilâl gibi esbaba müstenid ise, bendenizce bu gayri variddir[düşünülemezdir] ... Ermenileri dahile şevke teşebbüs etmekle ordunun korktuğu başına gelmiş olur... Van'da ihtilâl olmazdı ve olamazdı. Kendimiz zorlaya zorlaya şu içinden çıkamadığımız kargaşalığı meydana getirdik ve orduyu müşkül mevkiye sokduk."[xvii]

28 Kasım 1918 tarihinde Hâdisât, "Devr-i Cinâyet ve Devr-i 'Adâlet" başlıklı yazısında, "tehcir namıyla başlayan katliam"dan söz ederek: "bu cinâyet ba'zı 'anâsırın istîsâli [kökünü kurutma] kasdıyla İttihâd ve Terakki Merkez-i 'Umûmîsi'nde tertîb ve me'mûrîn-i mülkiyye [idari] ve 'askerîyyeden bazıları ile ahâlînin bir kısmı tarafından icrâ edildi." Sözleri tam da gerçeği gösterir.

Hâdisât 3 Kasım 1918 günlü sayısında ilk kez savaş dönemi katliamlarında önemli bir vasıta olarak kullanılan Teşkilât-ı Mahsûsa'nın ismine yer verdi.

16 Kasım 1918 tarihli Tasvir-i Efkâr, Teşkilât-ı Mahsûsa'yı, "dört senelik İttihad ve Terakki uğursuz uygulamalarının dayanağı" olarak niteledi.

21 Kasım 1918 tarihli Yine Sabah gazetesi , "Adliye Nâzın Esbakı [eski adalet bakanı] Ayândan [senato'dan] İbrahim Bey'e Mektub" başlığı ile bir yazı yayınladı ve Teşkilât-ı Mahsûsa ile ilgili olarak şu soruları sordu: "Sen adliye nâzırı iken her sabah erkenden velinimetin Talat'ın hanesine uğrayarak çeteye müteallik [ilgili] zalimane emirlerini almaz mı idin? Ermenilerin meşru' meskenlerinden ihrâcları ne ma'sûmiyyet-i kâmilelerine (tamamen suçsuzluğuna) rağmen yollarda bir suret-i gâddarane ve vahşiyânede itlâfları [öldürmeleri] Merkez-i 'Umûmî denilen çete burdan da kararlaştırıldıktan sonra ma'sûm Ermenilere, ahalisinden buldukları şehirler, kasabalar, karyeler [köyler] civarında satır sallamak üzere habishanelerin [cezaevlerinin] en dehşâş [en korku veren] canilerini, gözlerinden kan akan i'dâm ve kürek mahkûmlarını salıverdirmedin mi?"

29 Kasım 1918 tarihli Tasvir-i Efkâr gazetesi, "sayıları çok fazla da olsa sorumlular siyasetimizin üst kademelerinde bulunurlar. İçlerinde nâzırlar, valiler, Meclis-i Mebusan ve özellikle Mebusan Meclisi'nin 250 üyesi ile devlet memurları vardır".

30 Kasım 1918 Yeni İstanbul, "hepimiz failiz"

23 Kasım 1918 Zaman gazetesi, "Türkiye bir iddiânâ- menin gölgesi altındadır".

29 Aralık 1918 İkdâm'da Ahmet Refik (Altınay) Bey, "cani emellerini yerine getirmek için cinayetleri yönlendiren valiler, çok sınırlı bazı istisnalar dışında suç ortaklarıydı".

28 Aralık 1918 tarihli Söz, sorumluların hemen cezalandırılmasından yanadır. Söz, suçluları yedi ayrı kategoriye ayırır: 1. Bilfiil kötülük yapmış olanlar, 2. Bunları paratöner yapıp el altından iş görenler, Merkez-i Umûmî [genel merkez] kodaman azaları, taşra kulüpleri reisleri, 3. Gizli örgütte görevli olanlar, kısmen ufak rütbedeki zabitan ile, hapis-

hanelerden kurtarılmış neferler, kabadayılar, 4. .. ses çıkartmamış, hatta onaylamış ve ihtikâr [vurgun] işlerine karışmış mebuslar, 5. Her cinayeti alkışlayan gazetecilerle... yazarlar..., 6. Kâr ve servet peşinde koşanlar, 7. Dalkavuklar.

Ali Kemal, 5 Kasım 1918 tarihli Sabah Gazetesindeki köşe yazısında bir benzetme yaparak tipik kitle katliamcısını şöyle tanımlar: Bu 20. medeniyet yüzyılında nesli nesebi pespaye, tahsilsiz, irfansız, hukuktan da, hürriyetten de, hükümetten de bihaber... fail., ortaya çıkar, kendi gibi külhanbeyleri bulur... -bu memlekette ondan bol ne var?-. bu asrın idrakine, vicdanına sığmaz cinnetleri, cinayetleri işler. ... İşte senelerden beri biz... âmir, hâkim diye bu heriflere tapındık, şimdi böyle bir musibetten musibete uğruyorsak bu âmalimizin [yaptığımız işin] cezasıdır, çekeceğiz

20 Şubat 1919 tarihli Alemdar gazetesinde Refi Cevad (Ulunay), Tehcir ve taktik meselesi... karışık bir hadise değildir. Mesele gayet basittir. İttihad ve Terakki çetesi emretti, bütün anasını mahvetti. Kimini astı, kimini kesti, kimini yaktı bitirdi. Bu emri düşünen dimağ, veren ağız, icra eden el hepsi adaletin pençesinde. Artık bunun için bir takım garip tahkikata, ince eleyip sık dokumaya lüzum yoktur.

Ref'i Cevad 24 Nisan 1919'da yazdığı bir başka makalede mahkemelerin son derece ağır ilerlemesinden ve duruşmalardaki can sıkıcı sorular ve çapraz sorgulamalardan şikâyet edecektir. Divan-ı Harb-i Örfî'den beklenen seri ve hedefe yönelik hareket etmesidir. İttihadçılara karşı en sert ve acımasız eleştirileri ile tanınan

Refi Cevad 12 Mart 1919 tarihli Alemdar'ın başyazısında, "sehpalar bu adamlara layık değildir. Koparılması lazım gelen bu kafalar, kütükler üzerinde kesilip günlerce senk-i ibrette[xviii] kalmalı."

Cevad 13 Mart 1919, verilecek cezanın şiddetini tasvir etmek için yazısını 3 defa tekrar ettiği "daha ziyade şiddet" sözüyle bitiriyordu.

İctihad'ın 26 aralık 1918 tarihli sayısında Müşîr İzzet Fuad Paşa'nın sözleriyle bu bölümü bitirmek istiyoruz. "İnsaniyete karşı inkâr edilemeyecek 'İttihadçı' davranışların vukuunu itiraftan başka çare olmadığı cihetle bunu şerefli, asilane ve tereddütsüz, büyük bir kavmin şanına layık surette ilan etmek bugünün en acil vazifesidir.

Dönemin gazete yazılarından yaptığımız kısa alıntılardan da görüleceği gibi Ermenilere savaş döneminde uygulananların insanlığa karşı işlenen suç olduğundan kimsenin tereddütü yoktur.

Hafız Mehmet'in 14 aralık 1918 günlü sayısında ifadesi, Bunları yapan adamların tercüme-hali aranıp da bunlar kimdir, denilmedi... herhangi bir kimsenin Avrupa'da yaptığı terbiyesizliğe bile mesela eşek Türk... Hayvan Türk diyorlardı. Ve bu leke böyle olarak Türklerin üzerinde kalmıştır... Halbuki iyice tetkik edilir ise görülür ki bu mezalimin yüzde beşi ancak Türklerin üzerinde kalabilir. İnsanlığa karşı işlenen suçun inkarı değil, sadece suçluların kan tahlilini istemekten ibarettir.

Ünlü şair Ahmet Haşim'in ünlü Türk milliyetçisi yazar Halide Edip'e 9 Kasım 1918 tarihli yeni İstanbul gazetesindeki açık mektubunda Halide'nin şahsında soykırım sürecindeki cellat yamaklarının ikiyüzlülüğünü sergiler:

"Der Zor'da Ermeniler Ölürken Ne Yaptınız?

Halide Edip Hanım Efendiye,

Geçenlerde Vakit gazetesıyla bir makale neşretmiştiniz. Bir zamandan beri âdet olduğu üzere merhametten, insaniyetten bahseden bir makale, okuyanlar içinde bu günün vekâyi'ini [olaylarını], dünün vekâyi'i ile kıyas ettikten sonra hayatın eşkâlini [tarzını] sıralayan ve böylece, yapılan bir işten, söylenen bir sözden umumi bir mana çıkarmakla meşgul kimseler bulunabileceğini hatırlamadınız mı? Karşınızda mazinin günlerine doğru feci aynalar tutan

hafızayı unutmuş görünüyorsunuz. Vakit'teki makalenizde, Ermeni kıtâlinden [öldürmeleri] bahsediyorsunuz. Ve ağır, vakur, itabkâr [azarlar] bir sesle bir kürsünün bâlâsından [üstünden] bu işin şenâ'atini [kötülüğünü] ilan ediyorsunuz. Ne iyi! Bu halinizle bir kanlı ovanın ufku üzerinde yükselen beyaz şefkate ne kadar benzeyecektiniz, eğer bu sesiniz bütün seslerin sustuğu ve insan boğazlarından akan son kırmızı ırmakların gâib [yok] olmak üzere topraklara doğru koşup gittiği sırada, bugün gibi işitilmiş olaydı! Fakat siz, o sırada başka bir mezbahayı seyre gitmiştiniz.

Paşanız [Cemal Paşa] sizi dumanlı ve parıltılı otomobillerle Neron eğlencesini seyri için, Suriye'ye davet etmişti... O sırada Suriye'de insanlar öldürülüyordu. Paşa'nın askerleri, insanları bağlıyor, mahkemeleri bunları mahkûm ediyor ve cellatları bunları asıyor, genç kâtipleri altın kalemlerle vekâyi'i kasideler hâline koyuyor ve Paşa, memnun, mağrur, maktullerin yetimlerine verdirdiği ziyafetlerde sarhoş olup sakalı içinde sızarak hülyalarını kızıl gözlerle dumanlar içinde seyre dalıyordu... Hanımefendi, Paşa Türklüğü bir Molok [Moloch] gibi insan cesetleriyle beslerken sizi yardıma çağırmişti...Oraya gittiniz ve isyan ile dönecek yerde veyahut o kâtil eli tutup bugünkü sesinizle onu tevkif edecek yerde, durdunuz ve bir ümidin tulû'unu [doğuşunu] seyreder gibi o kanlı gurûbları [gün batımı] bir sene seyrettiniz..."[xix]

Osmanlı Parlamentosundaki Tartışmalar ve Soruşturma Komisyonunun Kurulması

Savaş sonrasında Soykırım ve İttihat ve Terakki Komitesi'nin kendi halkına karşı cihadı ve Soykırım özellikle Hristiyan mebuslar tarafından gündeme getirilip tartışılmıştır. Bunlar Meclis Tutanaklarıyla günümüze ulaşan önemli belgelerdir. Bu tartışmaların aynı zamanda diğer platformlarda Soykırımın dile getirilmesinde ve sorumluların yargılanmasında önemli rol oynadığını ve basına da cesaret verdiğini söyleyebiliriz. Bu tartışmalardan sonra Divaniye Mebusu fuad Bey'in 28 ekim 1918 günlü önergesiyle geçmiş hükümet üyelerinin

Divan-ı Âli'de yargılanmasına ilişkin on maddelik önergesinin kabul edilerek parlamentoda konuya ilişkin ilk soruşturma başlamasıyla kurulan Soruşturma Komisyonunun (Beşinci Şube) son derece önemlidir. Bu komisyonun soruşturmaları, sorumlular hakkında mahkemelerin açılmasına, yargılamaların gerçekleştirilmesine ön ayak olmuştur diyebiliriz.

Meclisteki tartışmalara ön ayak olan cesaretli mebusların arasında ki Aydın mebusu Emmanuil Emmanuilidis, 4 Kasım 1918 tarihli oturumunda Meclis Başkanı Halil (Menteşe) Bey'in sorumlulardan bir olduğu bir ortamdan üzüntü duyduğunun altını çizer ve üyelere, sizlerin de, böyle meselelerin görüşülmeleri için, onun başkanlık etmesini nasıl kabul edeceğinizi bilemiyorum sözleriyle yeni başkan seçilmesini teklif ederse de gizli oylamada reddedilir. Emmanuilidis, Çatalca Mebusu Dimitriadis ve İzmir Mebusu Mimaroglu'nun da imzaladığı 8 maddelik bir önerge verir[xx]. Önerge geçmiş dönemi sorgulayan tarihi öneme haiz belgedir:

Meclis Başkanlığına.

Bildiğiniz gibi bu memlekette, son beş yılda, bir eşi tarihte bulunmayan ve hükümet girişimleri adı altında, bir takım üzücü olaylar cereyan etmiştir.

1.-Ermeni milletinden olmaktan başka suçları olmayan ve kadınlarla çocukların da bulunduğu 1 milyon kişi öldürüldü veya yok oldu.

2.-40 asırdan beri, bu memleketin medeniyet ögesi olan Rum unsurundan 250.000 kişi, genel savaş öncesi Osmanlı hudutları dışına atıldılar ve servetlerine de el konuldu.

3.-Savaşın ilanından sonra, Karadeniz, Marmara, Çanakkale Boğazı ve Ege kıyılarıyla, buraların çevrelerinden ve başka yerlerden, daha 500.000 Rum sürüldüler, yok edildiler ve servetleri de yağma edilip, bir kısmına da el konuldu.

4.-Gayrimüslim unsurların ticaret yapmaları engellendi. Ticaret güçlülerin tekeline geçti. Böylece bütün halk soyuldu.

5.-Mebuslardan Zohrap ve Vartkes'i öldürdüler.

6.-Âsil Arap ulusuna karşı gösterilen kötü davranışlar yersiz kabul edilmeyip uygulanmalara devam edilmesi, bugünkü felaketlerin en büyük sebeplerinden birisidir.

7.-Seferberliğin ilan edilmesi fırsatıyla, amele taburları kurulmuş ve bunlardan 250.000 kişiyi açlık ve sefaletten telef etmişlerdir.

8.-Genel savaşa sebepsiz yere katıldılar. Bu feci kararın şöhretini üstlenmek için, memleketin bir parçasını, Bulgaristan'a terk etiler.

Soruyoruz.

Yeni hükümet bu olayların failleri hakkında ne biliyor? Meselenin özü için ne düşünmektedir? Mümkün olan tedbirleri, ne zaman almayı düşünüyor?2 Kasım 1918

(İmzalayanlar) E.Emmanuilidis(Aydın), S.Mimaroğlu (İzmir), Th. Dimitriadis (Çatalaca).

Kaynaklar

Arsen Yarman, ERMENİ ETİBBA CEMİYETİ (1912-1922) Osmanlı'da Tıptan Siyasete bir Kurum, Tarih Vakfı, 2014

Vahakn N. Dadrian- Taner Akçam, "Tehcir Taktik" İstanbul divan-ı harb-i örfisi'nde ermeni soykırımını konusunda görülen davalar ve kararlar, bilgi Üniversitesi Y.2008,

Ahmed Emin Yalman, Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, c.1 (1888-1918), İstanbul: Yenilik Yay., 1970,

Emmanuil Emmanuilidis, Osmanlı İmparatorluğu'nun Son yılları, Ed Sait Çetinoğlu, çev. Niko Çanakçıoğlu, Belge Y. 2014, s 465-466,

Rauf Orbay, Cehennem Değimeni, siyasi Hatıralar, Emre Y.1993

Taner akçam, İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu, İmge Y.2002

Vartkes Yeghiayan, Malta Belgeleri, Ed. Attila Tuygan, çev. Jülide Değirmenciler. 2007

Yorgo Hacıdimitriadis'in Aşkale-Erzurum Günlüğü (1943) Ed Ayhan Aktar, İletişim, 2011

Yusuf Kemal Tengirşek, Vatan hizmetinde, Kültür Bakanlığı Y.1981

Ahmet Refik, İki komite İki Kıtal, Ed. Hamide Koyukan, Kebikeç Y. 1994

Taner Timur, 1915 ve sonrası Türkler ve Ermeniler, İmge Y. 2007

Wolfgang Gust, Alman Belgeleri, Ermeni Soykırımı 1915-16 çev. Z. Hasançebi&A. Takcan, Belge y. 2012

[i] Dönemin gazetecilerinden Ahmed Emin (Yalman) bu sessizliğin nedenini şöyle açıklıyordu: Harp siyasetini tenkit etmeye imkân yoktu... Ermeni tehciri gibi işler, ne bakımdan olursa olsun ağza alınamazdı, İttihad ve Terakki Fırkası'na zıt bir yol tutulamazdı.

[ii] "Birkaç kişinin zihniyetinden çıkan bu hata, asırlardan beri aynı vatan üstünde kapı komşu geçinmiş, hayat-ı içtimaiye, siyasiye, iktisadiye velhasıl umumiyede ikmal ve itmam

etmiş (birbirini tamamlamış) iki anasının samimiyetlerini bulandırmaktan başka bir netice tevlid edemezdi ve nitekim etmedi. Dünyada her milletten müfrit insanlar çıkabilir; şüphesiz Ermenilikten de bu kabil insanlar çıkmamış değillerdi. Fakat acaba bir hizbi kalile (küçük bir hizip) kızıp bütün bir milleti kırmak sevdasında bulunmak, o hazin efradından daha müfrit hayalata kapılmak değil midir?”

[iii] Ankara’ya geçtikten sonra da, şehir eşrafiyla yaptığı görüşmede yüzyıllar süren Osmanlı hoşgörüsünü anlattıktan sonra, Ermeni tehcirine gönderme yaparak, Türkiye’de ortaya çıkmış arzu edilmeyen bazı ahval birçok sebeplere ve mazerete dayanmaktadır der.

[iv] M. Kemal’in, Her nasılsa Harbi Umumi’nin başlangıç sayfalarından bahsetmek istemem ve zaten İtilaf devletlerinin de bahsettikleri bittabi maziye ait fazahat (alçaklık) değildir diyerek Ermeni soykırımının bir itirafı olarak okunan ve Soykırımla sonuçlanan Ermeni tehcirini kasteden sözlerinin ardından birden bire mazlumu oynar: “Ermenilerin gayesi - bilhassa himaye ve siyaset görüldükten sonra- Kilikya’da Antep’te, Maraş’ta, Urfa’da, her nerede bulunurlarsa ahaliyi İslamiyeyi imha etmektir. Oralarda bulunan zavallı kardeşlerimiz pek acı muamelelere maruz kalmışlardır.”

[v] Yunus Nadi, Kemal’in yakın çalışma arkadaşları arasında yer alması Matosyan’ın Emval-i metruke sayılarak el konulan matbaası ile ödüllendirilecektir. Alin Özınan, Matosyan Matbaası: Cumhuriyetin Emval-i Metruke Mirası
http://www.zaman.com.tr/yorum_matosyan-matbaasi-cumhuriyetin-emval-i-metruke-mirasi_2147721.html

[vi] Ref’i Cevad Bey, Alemdar’da Ermenilerin ölüm yolculuğunu sürekli gündeme taşıması 1924 yılında Lozan antlaşmasıyla birlikte Yüzellilikler denilen vatan haini listesine alınarak ülkesinden kovulmasına yol açmıştır.

[vii] Ali Kemal 6 Kasım 1922’de İstanbul Polis Müdür Muavini Sadi Bey’in görevlendirdiği

dört kişilik ekip maceralı bir tramvay yolculuğundan sonra İstiklal Caddesi'ndeki Serkldoryan Pasajı yakınlarında, berber Marcel'in dükkanında yakalayarak silah zoruyla bir taksiyle önce Samatya'daki bir eve, sonra da motorla İzmit'e götürürler. İzmit'te daha sonra mebusluğun yanında İstiklal Mahkemesi üyeliği yapacak olan Necip Ali tarafından sorgulanır. Ardından 1. Ordu Komutanı 'Sakallı' Nurettin Paşa tarafından aşağılandıktan sonra Sakallı Nurettin, Haberalma Şube Başkanı Rahmi (Apak) Bey'i çağırarak "Şimdi sokaktan birkaç yüz kişiyi büyük kapının önünde toplat. Kapıdan çıkarken Ali Kemal'i öldürsünler, linç etsinler" der. Bu korkunç emri uygulamaya yüreği elvermeyen ancak itiraz edecek kadar cesur da olmayan Rahmi Bey, işi Kel Sait adlı bir inzibat yüzbaşısına havale eder. Kısa sürede toplanan güruhun Ali Kemal'in üzerine 'bir kara bulut gibi' çullandır. Saldırlardan korunmak için umutsuzca sorgu subayı Necip Ali'ye sarılan Ali Kemal'in önce böğrüne bir bıçak sokulmuş, ardından taş ve sopalarla kafası ezilmiştir. Ali Kemal'i paramparça eden güruh, iç çamaşırına kadar soymayı, parmağındaki yüzüğü, altın saatini ve paralarını almayı da ihmal etmemiştir. Çıplak vücudu, ayaklarına bir ip bağlanarak sokaklarda dolaştırılmıştır.

Nurettin Paşa, bu büyük marifeti, Lozan Konferansı'na gitmek üzere trenle İzmit'ten geçecek olan İsmet İnönü tarafından görülsün diye, istasyonun yakınındaki küçük tünelin üstüne bir sehpa kurdurur ve Ali Kemal'in ölü vücudunu astırır.

<http://www.taraf.com.tr/yazilar/ayse-hur/resmi-tarihin-unlu-haini-ali-kemal/369/>

Ali Kemal'in torunu Stanley Johnson'ın oğlu olan Boris Johnson İngiliz Muhafazakar Parti parlamenterisi olup, bir dönem 'The Spectator' dergisinin Genel Yayın Yönetmenliğini yapmış ve 1 Mayıs 2008 tarihinde Muhafazakar Parti adayı olarak Londra belediye başkanlığı seçimini kazanmıştır.

[viii] Alman Belgelerinde Celal Bey ile ilgili bilgiler verilir: "Henüz 12 Nisan'da, yani Van isyanından önce Röşler şunları yazdı: "Benim geriye dönüşümden sonra Halep valisi Celal Bey, Ermenilerin tümünü güvenilmez veya düşman gören eğilimdeki bir akımın Türk

hükümetinde etkin konuma geldiğinin görüldüğünü bildirdi. Vali bu değişimi vatani için bir şanssızlık olarak yorumladı.” 1916-01-03-DE-001

[ix] “Aşâir ve Muhâcirîn [Aşiretler ve Göçmenler] Umum Müdüriyeti Ermeni tehcirinin tüm lojistiğinin kurgulandığı bir bürokratik kuruluştur. 1915 yılında bu kuruluşun başına geçen Şükrü (Kaya) Bey (1883-1959) Dahiliye Nazın Talat Paşa'nın sağ kolu olarak görev yapmıştır. Savaş sonrasında Şükrü Bey Ermeni tehciri ile ilgili olarak Malta'ya yollanmıştır. İngilizlerce serbest bırakılıp Türkiye'ye dönen Şükrü Kaya 1923-1938 yılları arasında TBMM'de milletvekilliği ve İçişleri Bakanlığı yapmıştır. Kemal'in ölümüne kadar en yakın çevresinde yer alır.

[x] Muhacirin ve Aşair (Aşiretler ve göçmenler) Umum Müdürü Şükrü Bey (Kaya) bizzat gelerek sevki organize eder. Şükrü, Kemalist dönemde Dış işleri bakanlığı görevini yürütecek olan Yusuf kemal Tengirşek'in kardeşi fanatik İttihatçı Abdulahad Nuri'yi Halep, Muhacirin ve Aşair Müdürü olarak tayin eder. Sevkleri Nuri yürütecektir. Yusuf Kemal 1909 Kilikya Katliamı raporunu yazacak heyetin İttihatçı üyelerinden biridir. İttihadın hoşuna gitmeyen Osmanlı meclisi mebusu Babikyan'ın Kilikya raporunu mecliste gündeme aldırılmaz. Yusuf Kemal anılarında, Babikyan'ın şaibeli ölümünden önce kendisine Kemal çocuklarıma acırsın değil mi? Dediğini aktarır. A. Nuri Soykırım suçundan dolayı savaş sonrasında tutuklanır ancak patrik tehdit edilerek serbest bırakılması sağlanır.

[xi] Alman Belgelerinde Görevden alınmalara dair bilgiler verilir: “ Birçok üst düzey Türk memuru Ermenilere karşı yapılanları kabul etmedikleri için işten el çektirildiler. Bunların içinde en önemlisi Halep valisi Celal Bey için, şu ana kadar Halep vilayetinden hiçbir Ermeni'yi göndermedi ve sakin kalacaklarına kefil oldu,” diye yazdı Röşler ve olacıklara dair şöyle bir tahminde bulundu: Hükümet burada da başına buyruk olmak istiyor.” 1917-05-09-DE-001.

[xii] Mahmut Ferit Hamal, (1887-1951) İttihatçılar ve kemalistle arasındaki kadro

devamlılığının sembol isimlerindedir. Ferit, Hukuk mektebini bitirdikten sonra çeşitli mahkemelerde katip ve üye ve İstanbul savcı yardımcılığı görevinde bulunmuştur. 1908'den sonra İttihat ve Terakki Partisi'nin İstanbul Emirgan Kâtib-i Mes'ulu (Parti Sekreteri), 1914 yılı Ağustos ayında Almanya'nın Rusya'ya savaş açmasıyla birlikte İttihat ve Terakki'nin tüm İstanbul Kâtib-i Mes'ullerinin geniş yetkilerle ve gizli olarak Rus sınırında Teşkilat-ı Mahsusa çetelerini örgütlemek için giden gurup içinde yer alır. Hamal Ferit, bu dönemde Teşkilât-ı Mahsusa'nın Erzurum, Bayburt, Trabzon ve Artvin'deki kuruluş çalışmalarına katılır. Aynı günlerde, kısa bir dönem Artvin Borçka'ya kaymakam olarak tayin edilir. Daha sonra, İttihatçı fedailerden Yakup Cemil'in komutanı olduğu 2.000 kişilik müfrezeeye katılır. Ruslarla çete savaşında bozguna uğrayan eski mahkûmlardan kurulmuş bu çeteler daha sonra Ermeni Soykırımında görevlendirilir. (1916'da hükümete darbe teşebbüsü gerekçesiyle idam edilen Yakup Cemil ile ilgili Harbiye Ordu Dairesi Başkan vekili Miralay Behiç Erkin Hatırat'ında : Hakikaten bu Yakup Cemil'in çeteleriyle yapmadığı zulüm kalmamıştır; idamında çok isabet vardır. Der) Ferit. 1915 yazında Konya Murahhas-ı Mes'ulü (siyasi sekreter) olarak atanarak Konya'daki tehirci örgütler. Savaş sonrasında tutuklanıp Malta'ya gönderilen Ferit İngilizler tarafından serbest bırakılması üzerine Türkiye'ye döner. Ferit Kemalist dönemde siyasi yaşamına CHP'inde devam eder. Partinin esnaf derneklerinin denetimi faaliyetlerini yürütür.. 1939 büyük kurultayında CHP İstanbul delegesi, 1942 yılında, 1915'in son noktalarından biri ekonomik ve kültürel genocid aracı varlık vergisinin İstanbul 1 numaralı komisyon üyesidir. Varlık vergisi komisyonlarındaki başarısından dolayı 1943 yılda CHP mebusu seçilmiştir.

[xiii] Mülkiye Mektebi tarihinde Nabi Bey'in biyografisinde, Konya Polis müdürlüğünde görevli Nabi Bey, tehcir sanığı olarak saklandığı Kars'ta 1921 tarihinde Ermeni komitacıları tarafından öldürüldüğü. yazar

[xiv] Hasan Amca İttihat ve terakkiye olduğu gibi, Kemalist dönemde onun ardılı CHP'ne muhalif kalmıştır. 1950'lere kadar İstanbul, Sofya ve Atina'da zaman zaman saklanarak yaşar. 1950'lerde İstanbul'da Dünya gazetesinde çalışan Hasan Amca'nın 'Doğmayan

Hürriyet' ve Nizamiye Kapısı adlı iki kitabı yayımlanır. Doğmayan Hürriyet'in sonunda üç kitabının daha yayımlanacağı belirtilir ama hiçbiri yayımlanmaz. Hayatının son iki yılını hastalıklara mücadele ederek geçiren Hasan Amca, 1961'de kalp yetmezliğinden ölmüştür.

[xv] AGOS 23 Nisan 2012

[xvi] Ahmet Refik Bey, 1934 Üniversite tasfiyesinde üniversiteden kovulur. Ömrünün son yılları yoksulluk ve sefalet içinde geçmiştir.

[xvii] Dadrian ve Akçam'ın Kudüs Patrikhane arşivinde bulunan bu belgelerle ilgili yargıları önemli bir olgunun altını çizer: Erzurum Valisi Tahsin'in bir gün sonra Talat'a yazmış olduğu telgraf, resmi veya başka hiçbir kaynakta yayınlanmamıştır. Burada çok önemli iki çıkarsama yapmak kaçınılmazdır: Birincisi bu belgeler örneğinde de görüldüğü gibi, Kudüs Patrikhanesi arşivinde bulunan belgeler, Ermeni soykırımını belgeleyecek birincil el kaynaklar kategorisine girecek belgelerdir; İkincisi, Türk otoritelerinin suçlayıcı nitelik arzeden önemli belgeleri sistemli olarak araştırmacılardan uzak tuttuğu ve sakladığı belli olmaktadır [Son dönemlerde bu konu hakkında değişik bilgiler de ileri sürülmektedir]. Gerçekten de Tahsin, yukarıda açıkladığım gibi, ilgili cevabında Erzurum'dan sürgünlerin gerekli olmadığını söylüyordu.

[xviii] Topkapı Sarayında orta kapının önünde bulunan dikilitaş. İdam edilenlerin başları bunun üzerine konulup halk ibret alsın diye teşhir edildiği için ibret taşı denmiştir. Tanzimat'tan sonra kaldırılır.

[xix] Ahmed Hâşim.Yeni İstanbul, 9 Teşrin-i Sani [Kasım] 1334/1918, s. 4, No: 4

[xx]

<http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd03ic05c001/mmbd03ic05c001ink011.pdf>

Kaynak: mamasyria.blogspot.de